

Н.С. АБАШИНА

ЛІАНА ВАСИЛІВНА ВАКУЛЕНКО — ДОСЛІДНИЦЯ СТАРОЖИТНОСТЕЙ УКРАЇНИ



У 2016 р. відзначила свій ювілей доктор історичних наук, фахівець з археології римського та ранньосередньовічного часу Ліана Василівна Вакуленко. Багато хто здивується, дізнавшись, що ця моложавка, красива, струнка, елегантна та енергійна жінка відсвяткувала своє 80-річчя.

Народилась Ліана Василівна в м. Запоріжжя, її шкільні роки пройшли у м. Хмельницькому, куди переїхала родина у зв'язку з новою посадою батька. Професію археолога Л.В. Вакуленко обрала під час навчання на історичному факультеті Чернівецького державного університету. Захоплення археологією почалося буквально з першої археологічної практики. Відтоді всі свої канікули вона проводила в експедиціях, якими керував І.С. Винокур.

Після закінчення університету у 1961 р. і до вступу в аспірантуру Інституту археології АН УРСР у 1968 р. Ліана Василівна працювала старшим науковим співробітником Тернопільського краєзнавчого музею і старшим викладачем історичного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту. Під час навчання в аспірантурі її науковим керівником був проф. В.Й. Довженко. З цього часу протягом 40 років життя Л.В. Вакуленко було пов'язано з Інститутом археології. 12 років вона була Вченим секретарем Спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій. Багато археологів не лише українських, але і вчених з Москви, Санкт-Петербурга, Азербайджану, Литви пам'ятають її допомогу та добрі поради.

Починаючи з аспірантських років, Л.В. Вакуленко щорічно проводила самостійні експедиційні археологічні дослідження. Вона понад 30 років керувала археологічними експедиціями з вивчення пам'яток культури карпатських курганів, черняхівської і липицької культур та ранньослов'янських старожитностей на території Прикарпаття і Подністров'я. Неодмінним учасником всіх експедицій Ліани Василівни, був її чоловік Олег Михайлович Приходнюк. Вона також брала участь в експедиціях Олега Михайловича, чий науковий інтерес був зосереджений на пам'ятках слов'янських культур території Поділля і Подніпров'я. Подружжя разом дослідило десятки пам'яток I тисячоліття н. е. і виховало двох успішних дітей — Оксану та Юрія.

У 1974—1979 рр., працюючи в складі Дністровської новобудовної експедиції, Л.В. Вакуленко і О.М. Приходнюк провели розкопки двох пам'яток поблизу с. Сокиль на Середньому Дністрі:

ранньосередньовічного слов'янського поселення Лука Каветчинська, хронологія якого заходить в другу половину V ст., та багатшарового поселення Сокіл (урочище Острови). В Соколі були відкриті житла черняхівської культури з печами-кам'янками. Такі печі вважають характерною етнографічною рисою ранньосередньовічних слов'янських старожитностей. Ці відкриття стали вагомими аргументами для пошуків слов'янських коренів у культурах попереднього періоду. Результатам досліджень присвячена монографія «Славянские поселения I тыс. н. э. у с. Сокол на Среднем Днестре» (К., 1984).

Останньою пам'яткою, яку досліджували разом Олег Михайлович і Ліана Василівна, стало Пастирське городище. Монографія «Пастирське городище», завершена Олегом Михайловичем напередодні його смерті, побачила світ у 2005 р. завдяки Ліані Василівні.

Проте, найбільшою любов'ю Ліани Василівни була територія Карпатського басейну. У середині 1960-х рр. Ліана Василівна вперше почала розкопки поселень культури карпатських курганів. Це стало новим етапом у вивченні культури, яка раніше була відома лише за поховальними пам'ятками. Отримані матеріали склали значну частину джерельної бази її кандидатської дисертації «Населення Карпатського підгір'я в першій половині I тисячоліття н. е.», яка була успішно захищена в 1974 р., та монографії «Пам'ятки підгір'я Українських Карпат першої половини I тисячоліття н. е.» (К., 1977).

Введення в науковий обіг нової категорії пам'яток дозволило значно розширити загальну характеристику культури карпатських курганів, власне по-новому висвітлити характер господарства та економіки прикарпатського населення. Зокрема, матеріали селищ дали уявлення про характер житлового та господарського будівництва, стан гончарного виробництва, переконливо засвідчили, що основу господарства прикарпатського населення становило землеробство, а не скотарство.

У 1980-х рр. багато часу та сил Л.В. Вакуленко присвятила польовим дослідженням прикарпатських пам'яток, вивченню та реконструкції етнокультурної та соціально-економічної історії регіону у першій половині I тисячоліття н. е. За десять років експедиціями Інституту археології під

керівництвом Ліани Василівни на території Івано-Франківської області відкрито 16 нових пам'яток і проведено обстеження та стаціонарні розкопки на 9 могильниках і 4 поселеннях культури карпатських курганів поблизу сс. Товмачик, Шепарівці, Королівка, Воскресінці, Трач, комплексі пам'яток (три могильника і два поселення) біля с. Пилипи. Польові дослідження значно збільшили джерельну базу для вивчення культури. Застосована нова методика розкопок курганних могильників дала матеріали для реконструкції поховальних звичаїв, зокрема, під насипами були виявлені сліди дерев'яних споруд.

Останню крапку в питанні про характер прикарпатського господарства поставили розкопки на поселенні поблизу с. Пилипи, де були відкриті зерносовища, в яких збереглася велика кількість згорілого збіжжя. Широкий спектр злакових культур, що їх вирощували мешканці Пилипівського селища, не залишав сумнівів у землеробському характері їх господарства. Такий високий рівень сільськогосподарського виробництва у варварського населення Європи в пізньоримський час, як довела Л.В. Вакуленко, не в останню чергу був спричинений впливом провінційно-римської культури землеробства.

Комплексний аналіз археологічних матеріалів з урахуванням тогочасних європейських історичних реалій дозволив Л.В. Вакуленко спростувати раніше визнане в науці положення про існування в передгірських областях Українських Карпат по обох сторонах Карпатських гір, тобто як в Прикарпатті, так і в Закарпатті, однокультурного та одноетнічного населення.

Ліана Василівна довела, що етнічна історія по різні боки Карпат є різною. Пам'ятки культури карпатських курганів поширені лише у Прикарпатті, вздовж північно-східних схилів Карпатської дуги, де склалась і під потужним впливом античної цивілізації стабільно розвивалася культура прикарпатського населення. На території Закарпаття постійні міграційні хвилі різних племен германської людності неодноразово змінювали етнічну карту краю. Цим питанням присвячені її статті «Етнокультурна ситуація в Українських Карпатах в III—IV ст. н. е.» (1999), «Северные германцы в Украинском Закарпатье в IV в. н. э.» (2000), «Культурна диференціація в Східнокарпатському регіоні в пізньоримський час» (2002), «Етнокуль-

турна ситуація в Українському Закарпатті в першій половині I тис. н. е.» (2003).

З позицій нових досліджень також були переглянуті матеріали здобуті в попередній період. Усе це дозволило не тільки розширити, а в деяких ключових аспектах змінити уявлення про історію та побут прикарпатського населення пізньоримського часу. Аналіз писемних джерел та численної літератури з історії Європи першої половини I тис. н. е. дозволив також відтворити історичний контекст регіону.

Нові матеріали і розробки склали основу докторської дисертації Л.В. Вакуленко та монографії «Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси)» (К., 2010). Хоча робота присвячена території Прикарпаття, але, як справедливо зазначає дослідниця, прикарпатське населення не було ізольоване від європейського світу. У книзі на тлі подій європейської історії розглядаються хронологія і періодизація старожитностей, шляхи формування нових спільнот у Карпатському басейні, значення міграцій у цьому процесі, вплив античної цивілізації на племінний світ регіону.

На компактній території Прикарпаття між верхів'ями Дністра і Карпатами у III—V ст. проживало землеробське населення, яке залишило культуру карпатських курганів. Своєрідний поховальний обряд чітко виділяє її серед тогочасних старожитностей Європи. Уніфікованість поховального обряду культури в цілому, що поєднується з його варіабельністю на рівні ритуальних деталей, на думку Л.В. Вакуленко, є безсумнівним свідченням майнового розшарування суспільства та досить складної його соціальної організації.

Населення Прикарпаття користувалося високоякісним гончарним посудом, який виробляли в місцевих гончарних майстернях. Цікавими є висновки Л.В. Вакуленко щодо походження гончарства. Цю проблему вперше Ліана Василівна розглядала у статті «Витоки гончарного виробництва III—IV ст. н. е. у Східній Європі» (2000). На її думку, впровадження керамічного виробництва в середовище варварського світу Центральної та Східної Європи відбулося за прямої участі римських провінційних майстрів, які й принесли всю систему знань та навичок гончарного ремесла. Вільний громадянський стан провінційних гончарів, існування стійкої тенденції до

переміщення та створення нових майстерень на інших територіях, де було більше можливостей для збуту продукції, стали необхідними передумовами цього процесу. Нарешті, соціально-економічний розвиток населення культури карпатських курганів на той час досяг рівня, який зміг забезпечити новоприбулим гончарям розвиток і процвітання виробництва.

У книзі міститься абсолютно новий погляд на виникнення явища, відомого як кельтський ренесанс. Ліана Василівна зазначає, що ознаки кельтських впливів, помітні у керамічних комплексах культури карпатських курганів та черняхівської культури, є наслідком зв'язків з гончарством римських придунайських провінцій, де були достатньо відчутні пережитки латенських традицій, пов'язані з місцевим кельто-іллірйським населенням.

На окрему увагу заслуговує розгорнута розвідка щодо ролі римських монет на території Європейського Барбарікуму. На противагу раніше пануючій думці, що головними торговими посередниками між античним світом та племінним населенням Східної Європи виступали античні міста Північного Причорномор'я, дослідниця обґрунтувала висновок щодо провідної ролі у антично-варварській торгівлі портів західного узбережжя Чорного моря, таких як Істрія, Томи, Каллатіс. Саме ці міста були не лише перевалочними пунктами але й потужними виробниками та постачальниками товарів, що їх потребувало варварське, зокрема й прикарпатське, населення.

Л.В. Вакуленко зазначає, що систематичні багаторічні розвідки на території Прикарпаття, проведені експедицією, були спрямовані на пошуки не лише пам'яток культури карпатських курганів, але й пам'яток ранньоримського часу. Зафіксовано окремі пам'ятки липицької і пшеворської культур, але на відміну від Західного Побужжя та Лівобережного Дністра жодна з цих культур на території між Дністром та Карпатами не представлена масивом пам'яток. Немає також підстав говорити про спадкоємний зв'язок цих старожитностей з культурою карпатських курганів.

Дослідниця доводить, що формування культури карпатських курганів безпосередньо пов'язане з періодом після Маркоманських війн, які стали каталізатором процесів утворення різ-

них варварських племінних союзів, що відбилось в археологічних культурах на території Південно-Східної Європи. Культура карпатських курганів склалася на території Прикарпаття, проте її походження пов'язане з міграцією в регіон германського населення. На думку Л.В. Вакуленко, це було плем'я тайфалів. Отже, культура карпатських курганів є археологічним втіленням культури тайфалів. Ця гіпотеза була вперше викладена у статті «Археологические свидетельства о народе тайфалов» (2009) і розвинута у монографії. У поховальному обряді найбільше відбилось збереження і перенесення германської традиції. При цьому культурне обличчя спільноти сформувалося під впливом античної цивілізації. Зникнення культури карпатських курганів пов'язане з відходом населення під тиском гунів і є одним із наслідків складної загальноєвропейської ситуації, зумовленої початком Великого переселення народів.

Усі роботи Л.В. Вакуленко демонструють кон-

кретно-історичний підхід до розв'язання проблем етнічної історії та розуміння нею універсальності європейських історичних процесів, які відповідним чином відбилися й у археологічних культурах. Праці Л.В. Вакуленко — безсумнівно вагомий внесок у вивчення стародавньої історії не лише Східних Карпат, але й всього Східноєвропейського регіону. Вони розкривають закономірності формування і розвитку стародавнього населення.

Висунуті положення та гіпотези, виголошені у доповідях на вітчизняних та зарубіжних конференціях, опубліковані у вітчизняних і зарубіжних виданнях знайшли визнання у європейському науковому співтоваристві.

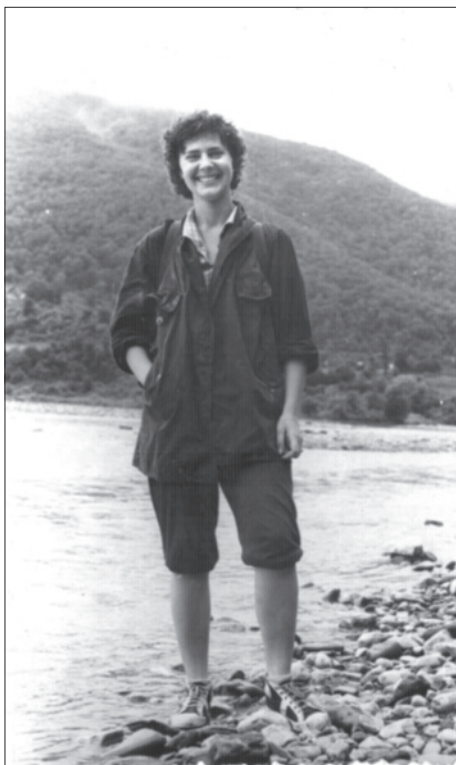
Працюючи провідним науковим співробітником в археологічних фондах Національного музею історії України, свій ювілей Ліана Василівна зустріла новими науковими здобутками — підготовлені і виходять друком нові статті, виголошені нові доповіді на конференціях.



ФОТОЛІТОПИС



1962 р.



Туристичний похід



Повернення з експедиції, Кам'янець-Подільський



Разом з І.С. Винокуром. Експедиція у с. Киселів. Сарматський
могильник



Разом із М.Б. Щукиним. Експедиція у с. Печеніжин.
Розкопки могильника та поселення культури карпат-
ських курганів



По дорозі з експедиції,
Л. Вакуленко, О.М. Приход-
нюк. Яремч



Експедиція у с. Кочубіївка. Слов'янська напівземлянка



Видубичі



Розвідка на Прикарпатті, м. Коломия. Сидять зліва направо Д. Козак, Ю. Малєєв, водій; у другому ряду дружина Б. Томенчука, Л. Вакулєнко; стоять — Б. Томенчук та його батьки



Кам'янець-Подільський. Конференція. 1972 р.

Засідання Спеціалізованої Ради по захисту докторських дисертацій. Захист дисертації литовського археолога Є. Йовайші. Зараз академік Литовської Академії наук



◀ Вільнюс. Наукове відрядження. Зліва польський археолог К. Годловський



Експедиція, с. Пилипи



► Л. Вакуленко та О. Приходнюк. На роботу



▲ В музеї в Алушті

◀ На конференції в Німеччині

▼ Міжнародний жіночий клуб Soroptimist International





Амстердам



Лекція в Кримському Університеті Культури



Конференція в Тернополі. Зарваниця, 2008 р., з колегами
О. Петраускасом, Б. Магомедовим



Експедиція в Обухові, з А. Скибою



Печерська Лавра